

Hogyan olvasunk krimit?

Új perspektívák
a detektívtörténet
kutatásában

Hogyan olvasunk krimet?

Új perspektívák
a detektívtörténet
kutatásában

Irodalom – evolúció – kogníció **1**

Sorozatszerkesztő:
Horváth Márta

Hogyan olvasunk krimi?

Új perspektívák
a detektívtörténet
kutatásában

Szerkesztette:
Horváth Márta
Szabó Erzsébet

R Á C I Ó K I A D Ó
Budapest, 2019

A kötet megjelenését a

támogatta.

© Szerzők, szerkesztők, 2019

© Ráció Kiadó, 2019

Tartalom

HORVÁTH MÁRTA – SZABÓ ERZSÉBET Hogyan olvasunk krimi? A detektívtörténet kognitív megközelítései	7
SZABÓ JUDIT Csavar a végén Meglépetés és fordulat a <i>Viharsziget</i> című regény olvasásában	23
SZABÓ ERZSÉBET Mindenki gyanús Az elmeolvasás és a metareprezentáció szerepe a detektívtörténetek olvasásakor	40
SIMON GÁBOR A bűn felfed(ez)ése Mentális reprezentációk Arany János balladáiban	53
HORVÁTH MÁRTA Morális ítélet és detektívtörténet A kétféle jog problémája Agatha Christie <i>Gyilkosság az Orient expresszen</i> című detektívregényében	90
SZILVÁSSY ORSOLYA Émile, Emil és a detektívek A gyerekkrimi és olvasója a kognitív gyermekirodalom tükrében	104
FARMASI LILLA „Söbb a temminél” A neuronarratológia lehetőségei és egy Tourette-szindrómás tudaton keresztül épült történetvilág	130

DOMSA ZSÓFIA „... mi emberek azt hisszük el, amit akarunk” Karin Fossum <i>Indiai feleség</i> című krimijének kognitív poétikai elemzése	158
HORVÁTH MÁRTA Tett-hely Kognitív térképezés a detektívtörténetben	178
MIKOLA GYÖNGYI A gyilkos szerepében Kognitív mintázatok Nabokov bűnügyi történeteiben	193
BENYOVSZKY KRISZTIÁN Manipuláció és szerepjátszás Edgar Allan Poe <i>Te vagy az!</i> című bűnügyi történetében	220
OROSZ MAGDOLNA Narratív diszkurzus és detektívtörténet „Kriminális” átírások	242
BENE ADRIÁN Átjárók, rések, perspektívák Hibrid detektívnarratívák elbizonytalanító stratégiái	264
KÁLAI SÁNDOR Textusok és paratextusok Az írott és a képi kód összjátéka magyar bűnügyi regénysorozatokban	281
Névmutató	299

HORVÁTH MÁRTA – SZABÓ ERZSÉBET

Hogyan olvasunk krimit?

A detektívtörténet kognitív megközelítései

Bár a detektívtörténet egy viszonylag merev sémára építkező műfaj, mégis olyan sokoldalú szövegtípus, hogy a legkülönbözőbb irodalomelméleti megközelítések fedezték fel a maguk elméleti premisszáinak igazolását benne. Kedvelt témája volt a formalista-strukturalista elméleteknek, mivel a proppi funkciók és a funkciókból felépülő plot hasonló egyértelműséggel volt rekonstruálható benne, mint a népmesében. Ugyanilyen szívesen foglalkoztak vele szemiotikai megközelítésben, hiszen a detektív feladata, a nyomolvasás találó metaforája a jeleket értelmező interpretációs munkának. Kultúratudományos megközelítésben is fontos tanulságokat hordozott: a detektívtörténet cselekménye az (erkölcsi, jogi és episztemológiai értelemben) felborult világrend visszaállításának története, ami jól példázza a modern ember gondolkodását, aki bízik az igazság megismerhetőségében és a világ rendjének helyreállíthatóságában. Kiemelt terepét képezte végül a posztmodern elméleteknek, amelyek a műfaj pszichológiai, metafizikai, filozófiai irányba történő kibővítésével, illetve felbontásának lehetőségeivel és okaival foglalkoztak.

Kötetünkben a detektívtörténetet az egyik legújabb és leginnovatívabb irodalomelméleti irányzat, a kognitív poétika szemszögéből vesszük újra nagyító alá. A kognitív poétika olyan interdiszciplináris irányzat, amely az empirikus olvasó kognitív és érzelmi mechanizmusaival foglalkozik, azaz egyfajta recepcióelmélet. Vizsgálódásainak középpontjában nem

az irodalmi szöveg és nem a szerző, hanem a szövegre, a szövegjegyekre, a szöveg felépítésére egy bizonyos módon reagáló (naiv, természetes) befogadó áll. Az irányzat képviselői úgy vélik, hogy az irodalmi szöveg olyan kognitív eszköz, amely az olvasó elméjére van szabva, irányítja saját befogadását és (egészséges elmeműködés esetén) szükségszerűen kiváltja azokat a reakciókat, amelyek kognitív és érzelmi feldolgozásához, megértéséhez (vagy adott esetben célzott félreértéséhez) elvezetnek. A detektívtörténet ilyen típusú vizsgálódásokra több szempontból is kiválóan alkalmas, leginkább azonban amiatt, hogy sematikussága és formális egyszerűsége viszonylag transzparens, jól követhető módon mozgat bizonyos szövegszervezési technikákat, szövegfeldolgozási modulokat, és morális, értékelő mechanizmusokat, vagyis látványosan igénybe veszi a bonyolultabb és összetettebb irodalmi formák létrehozásakor és befogadásakor is (jóval szubtilisebb módon) szerepet játszó modulok egy részét.

A detektívtörténet kognitív aspektusai

Érzelmi válasz: feszültség és meglepetés

A kognitív irodalomtudomány egyik legkomolyabb hozadéka, hogy az olvasói érzelmeket is a vizsgálat tárgyává tette, ami egy olyan új javaslatot is felszínre hozott, miszerint műfajelméleteinket újragondolva kategorizálhatnánk az irodalminak tekintett szövegeket azon elv alapján is, hogy tipikusan milyen érzelmi reakciókat váltanak ki olvasóikból.¹ Ebben a megközelítésben a detektívtörténetet mint feszültséget és meglepetést kiváltó alpműfajt lehetne meghatározni, mivel ez az a két

¹ Patrick Colm HOGAN, *The Mind and its Stories. Narrative Universals and Human Emotion*, Cambridge UP, Cambridge, 2003.

érzelem, mely az erre a műfajra adott érzelmi választ dominánsan meghatározza. A detektívtörténet-séma központi eleme a rejtély, ennek felfejtése áll a történet központjában, az ezzel korreláló érzelmi válasz pedig a feszültség, mely mindaddig fennáll, míg a rejtély meg nem oldódik, valamint a meglepetés, amit akkor érzünk, mikor a nem várt megoldás felszínre kerül.

A feszültséget a kognitív irodalomtudomány úgy határozza meg, mint félelem és reménység keverékét, melynek oka a történet valamely eseményének bizonytalan kimenetele a szöveg egy adott pontján. A bizonytalanság az inger, ami lehet egy rejtély a történetben vagy akár az események késleltetése. Az olvasó nem tudja, hogyan zárul egy megkezdett esemény, és ez feszültséget kelt benne: félelmet, hogy egy nem kívánt esemény következik be, és reményt, hogy a vágyott esemény valósul meg.

Ahogy a meghatározásból is látszik, a feszültség önmagában nem tekinthető érzelmenek, sokkal inkább különböző érzelmeinek fiziológiai és viselkedésszerű jelenségeinek összessége.² A feszültség mint hatáskategória egyrészt egy testérzésre vonatkozik: az izmok megfeszülnek és a légzést visszatartjuk; másrészt egy viselkedéstendenciára: a passzív kivárás jellemzi, az egyén figyelme intenzív módon egy adott dologra irányul, más jelenségeket pedig kikapcsol. Mivel konkrét fizikai jelekről van szó, a feszültség érzése ma már empirikusan is jól vizsgálható: a bőrellenállás vagy az agyi területek aktivitásának mérése információval szolgálhat arra vonatkozóan, hogy a szöveg mely helyei váltanak ki feszültséget az olvasóból és milyen intenzitású feszültséget váltanak ki.

A feszültség érzését alapvetően negatív érzetegyüttesnek tartjuk, így joggal tehető fel a kérdés, miért keressük mégis

² Katja MELLMANN, *Vorschlag zu einer emotionspsychologischen Bestimmung von „Spannung“ = Im Rücken der Kulturen*, szerk. Karl EIBL – Katja MELLMANN – Rüdiger ZYMNER, Mentis, Paderborn, 2007, 241–268.

Ráció Kiadó

Budapest, 2019

www.racio.hu

ISBN 978-615-5675-28-7

Kiadványszám: 255

Felelős kiadó: Lajtai L. László

Felelős szerkesztő: Bednánics Gábor

Tördelés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu

A detektívtörténet a krimi egyik legsematikusabb, ugyanakkor számtalan variációt megengedő válfaja, amelyet minden jelentősebb irodalomelméleti iskola vizsgálat tárgyává tett, mellett számos filozófiai és szociológia megközelítése is létezik. A kötet szerzői – Bene Adrián, Benyovszky Krisztián, Domsa Zsófia, Farmasi Lilla, Horváth Márta, Kálai Sándor, Míkola Gyöngyi, Orosz Magdolna, Simon Gábor, Szabó Erzsébet, Szabó Judit, Szilvássy Orsolya – a detektívtörténetet kognitív poétikai szempontból vizsgálják. Egyrészt az olvasó érzelmi reakcióit (pl. feszültség, meglepetés, azonosulás) és az azokat kiváltó szöveg-szervezési technikákat térképezik fel. Másrészt, a rejtvényfejtés és a detektáció fogalmához kapcsolódóan, az olvasó kognitív folyamataival, különösen elmeolvasási és kognitív térképezési képességével, valamint percepciós és információszervezési tevékenységével foglalkoznak. A vizsgálatok konkrét szövegpéldákon – különböző korszakokban keletkezett magyar, angol, francia, amerikai, német, osztrák, orosz, skandináv detektívtörténeteken – keresztül történnek. A tanulmánykötet a Kognitív Poétika Kutatócsoport gondozásában készült, szerzői a csoport tagjai és a téma hazai szakértői közül kerültek ki.

2999 Ft

ISBN 978-615-5675-28-7

9 786155 675287